

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΗΜΕΡΑ ΜΝΗΜΗΣ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΩΝ

Κ. Κανάκης

Είναι για μένα μεγάλη χαρά και τιμή που καλέστηκα να μιλήσω εδώ σήμερα. Νιώθω όμως ταυτόχρονα συστολή γιατί η ιδιότητα του κοινωνιογλωσσολόγου δεν αιτιολογεί αυτόματα, στα δικά μου μάτια τουλάχιστον, την παρουσία μου εδώ. Η έρευνά μου δεν αφορά άμεσα τα διεμφυλικά άτομα ούτε και έχω προσωπική εμπειρία να καταθέσω. Ωστόσο, η ενασχόλησή μου με ζητήματα γλώσσας, φύλου και σεξουαλικότητας αναπόφευκτα αγγίζει όψεις της εμπειρίας των διεμφυλικών ανθρώπων, όπως και πολλών άλλων. Σε αυτή τη βάση, λοιπόν, θα αναφέρω ορισμένες σκέψεις για την έμφυλη και σεξουαλική κατηγοριοποίηση και την καταστολή που επιφυλάσσει το κυρίαρχο μοντέλο στους έμφυλους και σεξουαλικούς «παραβάτες» αλλά και τι αλλαγές μπορούμε ίσως να περιμένουμε.

Κατά πρώτον θέλω να σταθώ στο γεγονός ότι η σημερινή μέρα προσδιορίζεται ως «παγκόσμια ημέρα μνήμης διεμφυλικών» -- *μνήμης* -- όχι φεστιβάλ, μέρα ορατότητας, ευαισθητοποίησης, «εορτασμού» ή «υπερηφάνειας», κλπ. Η *μνήμη* παραπέμπει μάλλον σε επετείους μαχών και πεσόντες – σε ανθρώπινες απώλειες και ολοκαυτώματα (παρότι δεν αποκλείει εξ ορισμού τίποτε από τα παραπάνω). Και υπάρχουν σοβαροί λόγοι για την επιλογή αυτής της λέξης. Δυστυχώς δε, οι λόγοι μάλλον υπερβαίνουν το γεγονός ότι είναι μάχη να αντιστέκεσαι στην κανονικότητα και το αυτονόητο, όπως είναι μάχη τελικά και κάθε προσωπική πορεία. Σε μια ιστοσελίδα που με παρέπεμψε ένα σχετικό άρθρο, ένα βιντεάκι/ρεπορτάζ ανέφερε τον βίαιο θάνατο 130 διεμφυλικών ανθρώπων ανά τον κόσμο σε ένα χρόνο, δίνοντας λίγα στοιχεία για την κάθε περίπτωση. Μου λύθηκε λοιπόν η απορία για την επιλογή της λέξης *μνήμη*. Παραμένει όμως μια άλλη απορία: αυτή που αφορά το δυναμικό της έμφυλης και σεξουαλικής κανονιστικότητας (της ετεροκανονικότητας) να στιγματίζει, να αποκλείει, να καταστέλλει και, ενίοτε, να δολοφονεί. Εννοώ δηλαδή ότι κάποιος το επιτρέπει αυτό – δεν συμβαίνει μόνο του.

Όλοι μας ανεξαιρέτως αναμετριάμασμε με την έμφυλη και σεξουαλική κανονικότητα που θέλει θηλυκές ετεροφυλόφιλες γυναίκες και αρρενωπούς ετεροφυλόφιλους άντρες. Και αν τα διεμφυλικά άτομα και η ΛΟΑΤ/queer κοινότητα

πλήττονται πιο άμεσα από αυτή, στην πραγματικότητα όλοι οι άνθρωποι καλούνται να αποδείξουν ότι πληρούν τους όρους για να συγκαταλέγονται στους «φυσιολογικούς» και όχι στους άλλους, τους «παραβάτες». Και έχει σημασία να το αναγνωρίσουμε αυτό, γιατί μόνο τότε θα καταλάβουμε τη δυσανεξία που προκαλεί το στιγματισμό και ενίοτε καταλήγει σε ωμή βία εναντίον όσων αμφισβητούν έμπρακτα το κυρίαρχο μοντέλο. Επίσης μόνο αν το καταλάβουμε μπορούμε να το αλλάξουμε.

Η κοινωνική έμφυλη κατηγοριοποίηση είναι τόσο ισχυρή και άκαμπτη ώστε να μπορεί να προδικάζει τη σεξουαλικότητα βάσει του φύλου ενός παιδιού πριν καν αυτό εκδηλώσει σεξουαλική επιθυμία. Ενώ, παράλληλα, η κατηγοριοποίησή μας ως ετεροφυλόφιλων γυναικών και αντρών αποτελεί κριτήριο για να είμαστε πολίτες και εθνικά υποκείμενα – για να ανήκουμε στον εθνικό κορμό. Δηλαδή, δεν πρόκειται απλώς για ετεροκανονικότητα αλλά για *εθνο-ετεροκανονικότητα* (βλ. Α. Αθανασίου). Πρόκειται για μια άνωθεν επιβεβλημένη νόρμα η μακροβιότητα της οποίας στηρίζεται στο φόβο της απόρριψης και του μη ανήκειν, του κοινωνικού εξοστρακισμού. Ένα φόβο που με τη σειρά του υποστυλώνει η κατά τ' άλλα χαρακτηριστικά ανθρώπινη ιδιότητα της κατηγοριοποίησης (είτε νοερά είτε, κυρίως, γλωσσικά). Όμως η κατηγοριοποίηση από μόνη της δεν συνεπάγεται αυτομάτως αξιολόγηση ή στιγματισμό. Τα μήλα και τα πορτοκάλια είναι ομολογουμένως διαφορετικά χωρίς να είναι καλύτερα ή χειρότερα τα μεν από τα δε. Μόνο που γνωρίζουμε—γιατί δεν είμαστε πολιτισμικά ηλίθιοι—ότι τα μήλα και τα πορτοκάλια δεν στηρίζουν κοινωνικούς μηχανισμούς εξουσίας όπως η έμφυλη και σεξουαλική κατηγοριοποίηση και ιεραρχία. Έχει ενδιαφέρον εδώ να θυμηθούμε τη σεξουαλική ιεραρχία που προτείνει η Gayle Rubin. Σύμφωνα με αυτή υπάρχει καλό και κακό σεξ και το μόνο σεξ που είναι εντελώς μη παραβατικό είναι αυτό που συμβαίνει μεταξύ συζύγων (και μάλιστα χωρίς μεγάλη διαφορά ηλικίας) και αποσκοπεί στην αναπαραγωγή. Ακόμη και όλες οι άλλες περιπτώσεις ετεροφυλόφιλου σεξ είναι κατά κάποιο τρόπο σημειωμένες. Πόσο μάλλον όλες οι άλλες εκφάνσεις του, που συνοδεύονται από τη διασάλευση του έμφυλου στοιχείου της ετεροκανονικότητας, πλήττοντας καίρια την επιβεβλημένη και γι αυτό ευρέως αποδεκτή εκδοχή για την θηλυκότητα και την αρσενικότητα. Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, η διακίνηση ενός τρομοκρατικού επίσημου λόγου για την υπογεννητικότητα και τον επερχόμενο χαμό του έθνους, έχει ενισχύσει ενδεχομένως την κατανόηση της σεξουαλικότητας ως αναπαραγωγικής.

Αν αυτός ο συλλογισμός είναι σωστός, τότε οι όποιες αλλαγές στον τρόπο αντιμετώπισης της ανθρώπινης έμφυλης και σεξουαλικής υποκειμενικότητας θα πρέπει να περάσουν από την διασάλευση, την κριτική αποδόμηση και τελικά τη σταδιακή αλλαγή των στερεοτύπων, πράγμα που θα οδηγήσει, επίσης σταδιακά, στην όλο και μεγαλύτερη αμφισβήτησή τους. Η μεγαλύτερη ορατότητα των «άλλων», των μη ετεροευθυγραμμισμένων ατόμων, είναι ένας τρόπος. Αλλά εξίσου σημαντική είναι η συνεχής προσπάθεια διερεύνησης αλλά και ενημέρωσης/διδασκαλίας του τι σημαίνει φύλο – όχι από τα πάνω, αλλά από τα κάτω – όχι στριμώχνοντας τους ανθρώπους στα ασφυκτικά πλαίσια ενός προϋπάρχοντος ρυθμιστικού μοντέλου, αλλά αναθεωρώντας δραστικά το μοντέλο βάσει της παρατηρούμενης ποικιλότητας των ανθρώπων ως προς το φύλο και την αίσθηση εαυτού τους. Είναι άραγε αυτό ένα όνειρο θερινής νυκτός; Και, εν προκειμένω, πώς ενέχονται σε αυτό το σχήμα τα διεμφυλικά άτομα;

Χρόνια τώρα, οι κοινωνικές επιστήμες επισημαίνουν μέσα από μια ποικιλία ερευνητικών πεδίων ότι το φύλο δεν είναι ένα απλό δίπολο αλλά μάλλον ένα συνεχές, στο οποίο στα άτομα ενδέχεται να καταλαμβάνουν μία ή και πολλές θέσεις ταυτόχρονα ή κατά περίπτωση. Σε αυτή τη διαπίστωση η έρευνα για τα διεμφυλικά άτομα και τον έμφυλο αυτοπροσδιορισμό τους έπαιξε και παίζει σοβαρό ρόλο (όπως και των ΛΟΑΤ, queer και λοιπών μη-ετεροευθυγραμμισμένων ατόμων). Το ενδιαφέρον για παραδοσιακές μορφές διεμφυλικότητας (hijras στην Ινδία, berdache στους αυτόχθονες βορειοαμερικανικούς πληθυσμούς) σε μη δυτικές κοινωνίες, αλλά και η αυξανόμενη ορατότητα των διεμφυλικών στο δυτικό κόσμο (που για κάποιους πάει πίσω τουλάχιστον στη δεκαετία του 1920 με την αλλαγή φύλλου του George Jorgensen σε Christine Jorgensen), έδωσαν έρεισμα για συζητήσεις και αμφισβητήσεις του διπόλου αρσενικό/θηλυκό. Ο έμφυλος αυτοπροσδιορισμός ανθρώπων των οποίων η ανατομία δεν αντιστοιχεί στην έμφυλη ταυτότητα έδωσε τροφή για σκέψη και αποτέλεσε κινητήριο δύναμη στις θεωρητικές τοποθετήσεις για το φύλο τις τελευταίες δεκαετίες. Ιδιαίτερα, μάλιστα, εφόσον παρατηρείται τεράστια ποικιλία σε κάθε περίπτωση στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αυτοπροσδιορίζεται. Ένας άνθρωπος που γεννήθηκε με αντρικά γεννητικά όργανα μπορεί να επιθυμεί να αλλάξει φύλο (με ή χωρίς χειρουργική επέμβαση) και στη συνέχεια να έχει μια σεξουαλική ζωή που το ίδιο να χαρακτηρίζει ετεροφυλοφιλική ή ομοφυλοφιλική, για παράδειγμα. Παρόμοια και ένα άτομο που γεννήθηκε με γυναικεία ανατομία και

επιθυμεί να ζήσει ως άντρας (αν και αυτή η περίπτωση περιβάλλεται ακόμη από μεγαλύτερη σιωπή). Ένα άτομο μπορεί επίσης να θεωρεί αδύνατο να κάνει μια σαφή, τελική έμφυλη επιλογή και να θεωρεί ότι τον εκφράζουν ταυτόχρονα δύο έμφυλες υποκειμενικότητες (πράγμα που ενδέχεται να περιπλέκει ακόμη περισσότερο τη σεξουαλική συμπεριφορά). Με άλλα λόγια, μέσα από τη διεμφυλική εμπειρία έχουμε μάθει πράγματα για το πώς μπορεί να λειτουργεί το φύλο. Σε πρόσφατο άρθρο του, μάλιστα, ο David Valentine εξετάζει και το πώς κατηγοριοποιούνται οι «θαυμαστές» των τρανς ατόμων στον αμερικανικό συμφραζόμενο και από τους ίδιους και από τα διεμφυλικά άτομα με τα οποία επιδιώκουν σεξουαλικές ή και ερωτικές επαφές και από τρίτους. Καταλήγει λέγοντας ότι πρόκειται για μια κατηγορία χωρίς όνομα γιατί η σεξουαλική επιθυμία που εκφράζει είναι ακατονόμαστη (δηλ. αδιανόητη), βάσει του ετεροκανονικού μοντέλου.

Κοινός παρονομαστής πολλών ερευνών είναι η έννοια της αυτό- και ετερο-κατηγοριοποίησης των διεμφυλικών και των παρτενέρ τους καθώς και η κοινωνική αξιολόγησή τους ως «σεξουαλικών ανταρτών». Η σχέση και η αντίστιξη της εμπειρίας τους προς την ομοφυλοφιλία/λεσβιασμό, την παρενδυσία, τη μετενδυσία, κλπ. έχει απασχολήσει επίσης τους ερευνητές αλλά και τα κινήματα και τον ακτιβισμό. Δεδομένης μάλιστα μιας αυξημένης ορατότητας στις ΗΠΑ τις τελευταίες δεκαετίες, η Ann Bolin σε άρθρο της αναφέρεται σε υποκατηγοριοποιήσεις και τις μεταξύ τους εντάσεις που είναι γνωστές και στην ευρύτερη ΛΟΑΤ κοινότητα, εφόσον το προσωπικό διαπλέκεται με το πολιτικό. Με άλλα λόγια οι διεμφυλικοί δεν είναι αόρατοι.

Από την άλλη μεριά, πιστεύω ακράδαντα ότι το προηγούμενο της μελέτης των παραδοσιακών μορφών διεμφυλικότητας και η σχετική έρευνα δεν θα έπρεπε να προσθέτει τίποτε στο αυτονόητο δικαίωμα των διεμφυλικών ανθρώπων να αυτοπροσδιορίζονται και να είναι οι ρυθμιστές της ζωής τους. Αλίμονο αν περιμέναμε τη βιβλιογραφία για να θυμηθούμε ότι η ανθρώπινη ζωή είναι αυταξία. Απλώς το επισημαίνω προς αποφυγήν παρεξηγήσεων – γιατί επιμένω να το θεωρώ αυτονόητο. Ενώ λοιπόν η εμπειρία των διεμφυλικών έχει σαφέστατα διευρύνει τους ορίζοντες της μελέτης της έμφυλης υπόστασης, η δυσανεξία, η καταστολή και η ωμή βία εναντίον τους καλά κρατεί. Διότι παρ' όλες αισθητές αλλαγές και παγκοσμίως και στα καθ' ημάς, ο ηθικός πανικός που προκαλεί η διατάραξη της έμφυλης τάξης θεωρείται ανοιχτή πρόκληση που πρέπει να απαντηθεί. Πιστεύω δε, ότι ο σεξισμός, η

ιδιαίτερη απαξίωση της θηλυκότητας σε σχέση με την αρσενικότητα σε πολλές κοινωνίες, εξηγεί και την ιδιαίτερη απαξίωση ατόμων που ενώ γεννήθηκαν άντρες επιλέγουν να ζουν ως γυναίκες, επιλέγοντας ένα άλλο σύστημα αξιών. Αυτό είναι που δεν ανέχεται ο κυρίαρχος λόγος. Εναλλακτικά το αντιμετωπίζει ως διαταραχή, ως ασθένεια και έτσι καταφέρνει, ενδεχομένως, να εμφανίζεται και μεγαλόψυχος. Μόνο που τα διεμφυλικά άτομα που δεν έχουν κανένα λόγο να θεωρούν εαυτούς αρρώστους έχουν σοβαρούς λόγους να ανθίστανται σε αυτή τη λογική. Και τότε είναι που το κυρίαρχο σύστημα αξιών προσβάλλεται, γιατί του πετούν τη «μεγαλοψυχία» του στα μούτρα. Τα υπόλοιπα τα ξέρετε καλύτερα από μένα.

Με ποια λογική λοιπόν μίλησα πιο πριν για αλλαγές, αφήνοντας να εννοηθεί ότι πρόκειται για θετικές αλλαγές; Η αυξανόμενη ορατότητα και μαχητικότητα των διεμφυλικών είναι μια θετική αλλαγή, όπως άλλωστε και η σημερινή συνάντησή. Από τη διδακτική μου εμπειρία, από το 1998 ως τώρα, γνωρίζω επίσης ότι οι αναφορές μου σε ΛΟΑΤ και διεμφυλικά άτομα σε συζητήσεις για ζητήματα γλώσσας και φύλου σταδιακά γίνονται δεκτές όχι μόνο ως προφανώς σχετικές και διαφωτιστικές αλλά και χωρίς αρνητικά σχόλια. Ακόμη και πολλές γνωστές έμφυλες και σεξουαλικές διακρίσεις στη γλωσσική επιτέλεση, τείνουν να απασχολούν όλο και λιγότερο τους νεότερους. Πριν λίγες μέρες, φοιτήτριες και φοιτητές μου είπαν ότι θεωρούν πως ο χαρακτήρας του καθένα και η κατάσταση παίζει μεγάλο ρόλο στο πως θα επιλέξει να μιλήσει. Δεν ήταν πάντα έτσι τα πράγματα – και είμαι σε θέση να αξιολογήσω τη διαφορά με το παρελθόν. Με πολύ αργούς ρυθμούς, η βχρונה ανηψιά μου σταμάτησε να θεωρεί ότι είμαι κορίτσι επειδή μου αρέσει να μαγειρεύω και φοράω σκουλαρίκι – έκανε μάλιστα και τη σχετική διάλεξη σε ένα μικρότερό της αγόρι. Ίσως λοιπόν η όποια ελπίδα μας να βρίσκεται στην εκπαίδευση με την ευρεία έννοια – παρότι και εκεί πάντα θα βρισκόμαστε διαρκώς αντιμέτωποι με τον κυρίαρχο λόγο (και θα σπάμε και που και που τα μούτρα μας). Αλλά οι άνθρωποι που έχουν τα κότσια να αντιστέκονται έμπρακτα στο κυρίαρχο αφήγημα για την έμφυλη τάξη έχουν ανταπεξέλθει ήδη σε πολύ μεγαλύτερες προκλήσεις.